

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960

Kaaij, M. van der

Citation

Kaaij, M. van der. (2012, May 31). *Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/19034>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/19034>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/19034> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Kaaij, Meindert van der

Title: Een eenzaam staatsman : Dirk de Geer (1870-1960)

Date: 2012-05-31

5 De landelijke politiek 1907-1920

Net als zes jaar daarvoor moest Lohman in 1907 druk uitoefenen op Dirk de Geer om de volgende stap in zijn politieke loopbaan te zetten. De reeds bejaarde leider van de christelijk-historischen achtte de tijd gekomen dat de man in wie hij een politiek talent zag, zijn opwachting in de Tweede Kamer maakte. Zo langzamerhand moest er een opvolger komen die de strijd tegen aan de ene kant Kuyper en aan de andere kant de vrijzinnigen, voortzette.

Ook nu reageerde De Geer afhoudend. Hij zag er tegenop om de overstap van de eenmansredactie van *De Nederlander* naar de Tweede Kamer te maken. Veertien jaar had hij op de redactie het rijk alleen gehad. Nu moest hij samenwerken met collega's en onderhandelen met Kamerleden van andere partijen. Ook zou hij in het middelpunt van de belangstelling staan en kritiek krijgen van zijn voormalige collega's.

Strijd om de Schiedamse zetel

Op 20 juni 1907 ontving De Geer een brief van een zekere F.J. Dun uit Overschie, een bestuurslid van de Christelijk-Historische Kiesvereniging.¹ Daarin legde hij uit dat graaf Van Limburg Stirum, Tweede-Kamerlid voor het district Schiedam, sterk overwoog zijn zetel, om persoonlijke redenen, tussentijds op te geven. Dan zouden er nieuwe verkiezingen nodig zijn. Het bestuur van de Schiedamse Christelijk-Historische Kiesvereniging, namens wie Dun de brief schreef, vond dat De Geer de aangewezen kandidaat was om de graaf op te volgen. De Geer had begin 1907 in de regio Schiedam voor de Provinciale-Statenvierkiezing campagne gevoerd en daar een uitstekende indruk achtergelaten.

“Ik kan U verzekeren dat Uw kansen uitnemend staan”, liet Dun weten. Het bestuur had vergaderd over de beste tijd voor Van Limburg Stirum om terug te treden en unaniem vonden de heren dat dat na de hooitijd in augustus was. Dan hadden ook de boeren tijd om naar de stembus te komen. De Christelijk-Historische Partij had de meeste aanhang in de plattelandsgemeenten rond Schiedam, zoals Overschie, Kethel en Vlaardingen-Ambacht. Dun schatte de kansen voor De Geer hoog in, omdat de christelijk-historischen in Schiedam de vorige verkiezingen hadden gewonnen en dat ook de uitslagen van de partij bij de die zomer gehouden Provinciale Statenvierkiezingen goed waren geweest. Dat nam niet weg dat er achter de schermen bepaalde zaken met de andere partijen op een akkoordje moesten worden gegooid. In het districtenstelsel had het niet zoveel zin om op de eigen kandidaat te stemmen als die bij voorbaat kansloos was, want alleen degene die de meerderheid kreeg, was gekozen. Zo ontstond er tussen districten een uitruil

van steunverklaringen. Met de 'roomsen' zat het volgens Dun wel goed, maar met de antirevolutionairen kreeg de CHP heel wat meer te stellen. Zij wilden de zetel opeisen om Kuyper de gelegenheid te geven om weer in de Tweede Kamer terug te keren. Dat de zetel ook daadwerkelijk naar Kuyper zou gaan, daarover wilde de mensen van de AR geen toezegging doen. Toen roken de CH-mensen onraad. "Toen wilden wij ook van dr. Kuyper niet meer horen", schreef CHP-bestuurder ds. P. Schokking.² De antirevolutionairen droegen in *De Standaard* het beeld uit dat de christelijk-historischen van meet af aan Kuyper uit de Tweede Kamer wilden weren. Het omgekeerde was volgens Schokking waar.³

De Savornin Lohman, die Kuyper beter kende dan wie ook, had het opzetje van de antirevolutionairen zien aankomen. In een brief aan De Geer schreef Lohman dat zijn kandidatuur zo onomstreden was dat hij niet hoopte dat hij er ook maar over dacht om plaats te maken voor Kuyper of wie dan ook. Kennelijk had Lohman in de gaten dat De Geer dit soort touwtrekkerijen rond zijn persoon hoogst onaangenaam vond. Het werkte op de zenuwen van De Geer.⁴ Een week later, Lohman had via De Geers zuster lucht gekregen van diens twijfels, schreef hij op berispende toon dat hij zijn poot stijf moest houden. "Het schijnt mij ondenkbaar, dat gij u aan de strijd zou onttrekken." Volgens Lohman dacht de hele CH-Kamerclub er zo over en vonden zij de aanspraken van de 'Kuyperianen in de hoogste mate aanmatigend'.⁵ Ook het ervaren Kamerlid graaf Van Bylandt, die twee jaar later Kamervoorzitter werd, praatte op De Geer in om niet opzij te stappen. "Gij moogt niet bedanken ter wille van een ander. (...) Wil dr. K. er in, laat dan een zijner vrienden voor hem de plaats ruimen. (...) Stirum stond voor u op. Hij krijgt een beroerte, vrees ik, als gij mocht bedanken."⁶

In Schiedam ontstond een felle, maar ook onverkwikkelijke verkiezingsstrijd tussen de CH en ARP over de tussentijds vrijgekomen zetel. Zoals Lohman al verwachtte schoof de ARP niet Kuyper maar iemand anders naar voren, de onbekende H.J. Versteeg. Niettemin had De Geer moeite om de verkiezing te winnen: hij kreeg op 22 oktober 3667 stemmen en Versteeg 3211. In het pamflet dat de CH in de campagne van 1907 gebruikte om De Geer bij de kiezer aan te prijzen stond: "Reeds eerder had de heer de Geer een Kamerzetel kunnen bezetten, als hij zijn eigen persoon op de voorgrond had willen plaatsen."⁷ De Geer heeft zelf nooit melding gemaakt van een kans op of een verzoek voor een eerdere kandidatuur dan in 1907. We moeten aannemen dat dit een 'reclamepraatje' was van de CH om de bescheidenheid van De Geer aan te tonen en om te benadrukken dat hij nu toch echt aan de beurt was.

De Geer voerde later het geharrewar achter de schermen bij deze verkiezing aan als een voorbeeld van zijn 'tegenkanting tegen een actieve rol in het politieke leven'.⁸ Het CH-bestuur stelde De Geer voor om tijdens de campagne voor de Provinciale Statenverkiezingen van 1907 in het district enkele spreekbeurten te geven. Op die manier kreeg hij bij kiezers en politieke leiders in dat district alvast enige bekendheid. Daar voelde De Geer weinig voor. "Het scheen mij eigenlijk iets minderwaardigs met zulk doel uit spreken te gaan."⁹ Maar Lohman overtuigde hem in een brief ervan dat het helemaal niet gek was om campagne voor jezelf te voeren. Mensen kregen iets te kiezen en daarom moest De Geer zich aan de kiezer tonen. "Gij behoeft U niet zelf te pousseren: daarom doe ik dat en eveneens verscheidene van mijn vrienden; maar nu moet gij ons ook een weinig helpen. Het politieke leven is nu eenmaal niet anders."¹⁰

Ontgroening in de Tweede Kamer

Op 22 oktober 1907 wenste Lohman in een brief zijn protégé van harte geluk met zijn verkiezing. "Gij hebt u van uw promotie af met grote ijver en bekwaamheid toegelegd op de behartiging van de publieke zaak en getoond daarvoor goede aanleg te hebben. (...) Ge kunt U rustig inwerken en in februari de behandeling bijwonen van de Grondwetsherziening."¹¹ Daar zou weinig van terecht komen. Koud een maand in de Tweede Kamer kwam De Geer niet alleen midden in een kabinetscrisis terecht, maar maakte hij ook van binnenuit het Haagse spel mee dat hem 'pijnlijk trof'.

De val van het liberale kabinet-De Meester in 1907 kwam niet helemaal als een verrassing.¹² Een jaar voordat De Geer in de Kamer kwam, december 1906, struikelde de regering bijna over de defensiepolitiek in de zogeheten Nacht van Staal, vernoemd naar de minister van oorlog, maar werd uiteindelijk de oorlogsbegroting toch aangenomen en het kabinet gered. Precies een jaar later worstelde het kabinet nog steeds met de bezuiniging op het leger.¹³ Die avond speelde De Geer zelf geen rol van betekenis. Toch willen we nader op deze crisis ingaan omdat die een onuitwisbare indruk op De Geer zou achterlaten. Het betekende zijn ontgroening in de Tweede Kamer. De gang van zaken op die dag vormde voor De Geer een schril contrast met de eerste dagen na zijn installatie op 4 november. Hij genoot van zijn nieuwe omgeving. "Het verkeer met mijn fractiege-noten, de kennismaking met velen van andere partijen, onder wie mannen wier publiek optreden ik steeds van nabij had gevolgd, (...) dit alles bracht mij levensverrijking."¹⁴

Aanvankelijk leek het debat over de defensiebegroting volgens De Geer een rustig verloop te hebben. ARP-fractie-leider Heemskerk kwam 'agressief uit de hoek' maar leek daar volgens De Geer geen consequenties uit te willen te trekken.¹⁵ Iedereen in de Kamer verwachtte dat de ARP-fractie voor de begroting zou stemmen. "Onder die uiterlijke kalmte smeulde een vuur", merkte De Geer.¹⁶ In de wandelgang hoorde hij dat in de 'a.r. en r.k. clubs' het parool was uitgegeven om tegen de begroting te stemmen. "Verschillende christ.-hist. collega's werden persoonlijk bewerkt. Ook schrijver dezes werd daarover aangesproken." De Kamerleden Talma (ar) en Regout (rk) gingen achter de groene gordijnen in de rechtse fracties op zoek naar een meerderheid tegen de begroting van Van Rappard.

De twee Kamerleden die Van Rappard en het kabinet wilden laten struikelen, hadden volgens De Geer Lohman bewust niet benaderd.¹⁷ Zij waren bang dat de gouvernemente Lohman, net als het jaar daarvoor bij de 'nacht van Staal', een tegenactie zou beginnen die de redding van de regering

Dirk de Geer, ongeveer vijftig jaar oud. Nationaal Archief.

kon betekenen. De Geer schreef dat ook de Kamerleden aan de linkerkant niet op de hoogte waren van de afspraken, om zo de anti-militaristen, die ongeacht de kleur van het kabinet uit protest altijd tegen de defensiebegroting stemden, niet ontijdig te alarmeren. Zij verkeerden in de veronderstelling dat zij zonder schade tegen de begroting konden stemmen. De Geer besloot om Lohman van het complot op de hoogte te brengen. Daarop bereidde Lohman een stemverklaring voor, maar die mocht niet, zoals het jaar daarvoor, baten. Het rooms-katholieke Kamerlid Van Vlijmen kondigde namens 'vele politieke vrienden' aan tegen te stemmen, maar aan het eind van de hoofdelijke stemming bleek heel rechts 'tegen' te hebben geroepen, op drie Kamerleden na: de christelijk-historischen Lohman, Van Bylandt en De Geer. De liberalen en de vrijzinnig-democraten kwamen pas achter het 'rechtse pact' toen de stemming al halverwege was. Zij beschuldigden de rechtse partijen naderhand van een 'sluipmoord'.¹⁸

De kabinetscrisis in zijn eerste maanden in de Kamer drukte De Geer met zijn neus op de harde Haagse werkelijkheid. Zelf vond hij het 'droevig' hoe de antimilitaristische linkerkant tegen de oorlogsbegroting stemde, terwijl zij eigenlijk wilde dat de begroting werd aangenomen en dat het kabinet-De Meester bleef zitten.¹⁹ Hij noemde dit een 'wonderlijke mentaliteit'. Daarnaast verbijsterde het De Geer hoe de confessionele partijen het spel in het parlement speelden dat in zijn ogen grensde aan bedrog. Hij keek ervan op hoe Kamerleden, die in zijn ogen onafhankelijk hoorden te zijn, onder druk werden gezet door de 'whip's' van de ARP- en de RK-clubs. Het allerergste vond De Geer de vertrouwensbreuk in zijn eigen Kamerclub. Sommige christelijk-historischen hadden hun leider Lohman bewust niet willen informeren over wat er op de achtergrond speelde.²⁰ Bijna een halve eeuw later kon De Geer er zich nog over opwinden, wat in zeker opzicht zijn naïeve inslag toont.

Kleur van CHU-fractie

De Geer kwam in 1907 in een overwegend conservatieve Kamerclub terecht. Aan de uiterst rechtse kant stond Van Idsenga, afgevaardigde van het district Bodegraven, die zich bijvoorbeeld heftig verzette tegen de sociale wetgeving die minister Talma tijdens het kabinet-Heemskerk tot stand trachtte te brengen. Hij was voorstander van het organisch kiesrecht en wees het individueel algemeen kiesrecht af. Hij meende dat lang niet iedereen in staat was om een afgewogen keuze in het stemhokje te maken. De Savornin Lohman kwam ideologisch dicht in de buurt van Van Idsenga. Beiden stonden dichtbij de oud-liberalen. Het vrijzinnig-democratische Kamerlid Limburg voorspelde in 1906 in *De Gids* dat Lohman en de oud-liberalen ooit zouden gaan samenwerken. Eveneens van conservatieve snit waren CHU-Kamerleden zoals Van Dedem en B.J. Gerretson.

Maar de fractie kende in de beginperiode ook enkele minder conservatieve leden zoals Van Lennep. Hij stemde als een van de weinige CHU'ers voor alle sociale wetgevingsvoorstellen van minister Talma van sociale zaken. Eveneens sociaal vooruitstrevend was Snoeck Henkemans, de Haagse wijnverkoper. Hij kende met zijn vele contacten de partij als geen ander. Maar daarentegen stemde hij in 1919, samen met Schokking, tegen het initiatiefvoorstel van Marchant dat vrouwen kiesrecht gaf.

Na de fusie van 1908 kwamen er ook mensen van de Friese bond in de CHU-fractie. De belangrijkste was Jan Schokking, oprichter van die bond, hervormd predikant en later korte tijd minister van justitie in het eerste kabinet-Colijn. Een tamelijk conservatieve man, maar niet al te uitgesproken. De meesten die in de periode 1907 tot 1920 voor de CHU in de Tweede Kamer zaten waren aanmerkelijk conservatiever dan De Geer. Niet dat dat voor hem veel uitmaakte. Hij stemde wat hij wilde en bemoeide zich niet met het stemgedrag van anderen. Hoewel men CHU'ers in de sociale omgang veelal als beminnelijke mensen beschouwde, had in politiek opzicht niet iedereen veel waardering voor deze fractie. Door het ontbreken van fractiediscipline vonden andere partijen dat met deze club mensen moeilijk afspraken te maken waren. In de correspondentie tussen niet-CHU'ers viel nogal eens het woord 'onbetrouwbaar'. Dat stempel had Lohman, maar in latere jaren ook De Geer.

Voor algemeen mannenkiesrecht

In 1903 had De Geer in het maandblad *Onze Eeuw* een essay geschreven waarvan de inhoud in de richting ging van het huismankiesrecht. In het stuk 'Een morgennevel', waarin hij het kabinet-Kuyper op zijn beleidsdaden beoordeelde, gaf hij een flinke aanzet voor het algemeen kiesrecht. Hoewel hij begon met de stelling dat er niet zoiets is als een 'recht' op kiesbevoegdheid, eiste het staatsbelang volgens hem wel degelijk een finale uitbreiding van het kiesrecht. "De mening laat zich verdedigen, dat, naar mate meer in brede volkskringen politiek wordt meegeleefd, het belang van den Staat eist het grondvlak te verbreden waarop de volksvertegenwoordiging rust."²¹ Vervolgens vroeg De Geer zich af of het nog wel verstandig was om economische welstand als criterium voor dit kiesrecht te gebruiken. Het vaak door antirevolutionairen aangeprezen algemeen huismankiesrecht – voor gezinshoofden ongeachte hun inkomen, opleiding of bezit – leek hem een beter alternatief. Dit liet volgens De Geer zien dat het huisgezin het fundament vormde van de staat. Het legde de kiesbevoegdheid in handen van mensen die iets te verliezen hadden bij een verkeerde leiding van de staat. Tot slot hadden gezinshoofden het voordeel van enige bezadigdheid. De Geer sloot het stuk af met de grappig bedoelde opmerking dat hij hierdoor zijn stemrecht zou kwijtraken omdat hij nog vrijgezel was, maar dat hij dat 'blijmoedig prijs gaf'. Hij pleitte nog niet voor algemeen kiesrecht, maar koos al wel volledig voor het beruchte wetsontwerp van Tak van Poortvliet uit 1893 dat een jaar later zou leiden tot de splitsing van de ARP. De Geer stond hier dus aan de kant van Kuyper. De reactie van Lohman op het essay kennen we niet. Het is onaannemelijk dat hij van deze publicatie van de 'chef-redactie' van *De Nederlander* in een landelijk tijdschrift niet op de hoogte was. Het heeft Lohman er evenwel niet van weerhouden om iemand die het zo pertinent oneens was met hem over een van de belangrijkste politieke items van dat moment, in de Tweede Kamer te halen.

We weten evenmin hoe Lohman reageerde toen hij De Geer in de Tweede Kamer ontmoetde voor algemeen kiesrecht voor mannen – over vrouwen had hij het nog niet – hoorde pleiten. Kende de CHU-leider de inhoud van de rede? Zat hij op het moment van uitspreken, direct na de dinerpauze bij de algemene beschouwingen op 19 novem-

ber 1908, zelf in de Kamerbanken? De andere partijen hadden niet meteen in de gaten hoe opmerkelijk deze rede was. Volgens De Geer vorderde het landsbelang dat het land 'nu eindelijk door een finale regeling voorgoed van het kiesrechtvraagstuk (...) verlost' werd.²² Hoewel de letterlijke woorden hem niet over de lippen kwamen, pleitte De Geer die avond voor de invoering van algemeen kiesrecht. Het kabinet stelde op dat moment de Tweede Kamer het zogeheten 'gezinshoofdenkiesrecht' in het vooruitzicht en daar was hij geen tegenstander van, maar het ging De Geer niet ver genoeg.

Die avond maakte hij duidelijk dat hij niet redeneerde, zoals veel liberalen, vanuit de theorie van het persoonlijk recht op kiesbevoegdheid. De Geer had eerder praktische overwegingen. Hij verwierp de stelling dat het algemeen kiesrecht 'het evenwicht tussen de klassen' zou verstoren. Dit argument kwam bij elke kiesrechtuitbreiding weer naar voren. Daarachter schuilde de angst dat arbeiders, die getalsmatig de meerderheid van de Nederlandse bevolking uitmaakten, de andere klassen zouden overstemmen. De angst voor klassenoverheersing was volgens De Geer een 'boze droom'. Dit 'scheppen van evenwicht' vond De Geer niet meer toelaatbaar. Het zorgde volgens hem voor de 'voornaamste brandstof' voor het thema van de klassenstrijd dat de sociaal-democratie voortdurend naar voren bracht. Die klassenstrijd zag De Geer als een permanente bron van ellende, een 'demoraliserend dogma'. Het leidde ertoe dat politiek een podium werd waarop de strijd van deelbelangen de belangrijkste motor was, terwijl hij meende dat het debat moest gaan over de vraag hoe het algemeen belang het beste gediend kon worden.²³ Hij hield de Kamer voor dat het doel van kiesrechtuitbreiding niet was 'het scheppen van evenwicht', maar het 'scheppen van een zo goed mogelijke volksvertegenwoordiging, welke aller belang behartigt'. Al zou de sociaal-democratie door invoering van algemeen kiesrecht aanmerkelijk versterkt worden, dan is het alleen maar goed dat zo snel mogelijk aan het licht komt dat veel mensen die stroming steunen, redeneerde De Geer. Hij gebruikte de beeldspraak van een ziekte die onschadelijk gemaakt kon worden zodra die zich op een normale en natuurlijke wijze zou openbaren. "Laat de natuur maar haar eigen werk doen." Met algemeen kiesrecht maakte de sociaal-democratie sneller de evolutie door tot een 'radicale hervormingsbeweging'. De vrees voor sociaal-democratische overheersing was volgens De Geer in strijd met de feiten. Dat bleek in andere Europese landen die al een redelijk tijdje ervaring hadden met het algemeen kiesrecht.

De Geer ging met dit standpunt lijnrecht in tegen dat van de CHU, die net een paar maanden daarvoor officieel was opgericht (na de samensmelting van de Christelijk-Historische Partij met de Bond van Friese CH-Kiesverenigingen). Maar het was natuurlijk vooral een principiële punt dat bij de christelijk-historischen gevoelig lag. Zij waren al geen voorstander van het huismankiesrecht, maar dat had ten minste nog een organische grondslag met het gezin als kern van de samenleving en met erkenning van de centrale rol van de man. Het algemeen kiesrecht heeft een individuele grondslag die, zo vond men, rechtstreeks voortkwam uit de goddeloze Franse revolutie.

Opvallend was dat niemand uit de Tweede Kamer, ook niet van links, onmiddellijk reageerde op de woorden van De Geer. Hij sprak vlak na de dinerpauze, dus misschien zat nog niet iedereen op zijn plek of moesten Kamerleden hun avondeten verwerken. Een dag later bleken de kranten die de CHU niet goed gezind waren, zoals de *Nieuwe Rotterdamse Courant*, *Het Volk* of *De Standaard*, het nieuws niet te hebben opgepikt. De

journalist van de NRC vermeldde dat de spreker 'zeer moeilijk verstaanbaar' was, en dat zou een andere verklaring voor de lauwe reacties kunnen zijn.

Oud schreef in *Het jongste verleden* dat De Geer met zijn uitspraken 'vriend en vijand verbaasde'.²⁴ Troelstra prees in zijn tweede termijn het 'eerlijke' standpunt van De Geer. Zijn partijgenoot Schaper interrompeerde later Lohman met de vraag of hij nu het standpunt van De Geer voor zijn rekening nam. Hij antwoordde dat hij het standpunt van De Geer niet 'verwerpelijk' vond, maar dat het wel 'aanvulling' behoeftte.²⁵ De fractieleider was natuurlijk ongelukkig met de woorden van De Geer. In zijn tweede termijn zei Lohman dat zijn fractiegenoot slechts zijn persoonlijke visie had gegeven op het kiesrecht-vraagstuk. "Tegenover zijn tegenstanders toont de geachte afgevaardigde uit Schiedam zich bijzonder billijk, billijker, naar mij voorkomt, dan hij tegenover zijn partijgenoten, ditmaal althans, was." Lohman wist zich even geen raad met de situatie.

Het Volk besteedde pas een maand na die rede aandacht aan deze opzienbarende uitspraken.²⁶ De redevoering van De Geer, 'een jong, maar niet onbeduidend lid van de CHU', over kiesrechthervorming was daar in de smaak gevallen. Grote stukken uit zijn redevoering drukte Het Volk met instemming af. De metafoor die De Geer gebruikte over de sociaal-democratie als een ziekte werd door Het Volk weersproken in een artikel met de kop 'Laat ze doorzielen!'

Sommigen speculeerden wel eens over een eventuele overstap van De Geer naar het linkse, vrijzinnige kamp. Het is uitgesloten dat De Geer dat zelfs heeft overwogen. Het pleidooi voor algemeen kiesrecht was zonder meer vooruitstrevend, maar zijn motivering was fundamenteel anders dan die van de linkse partijen. Volgens Vermeulen, die op de beschrijving van de parlementaire periode 1901-1914 promoveerde, dacht De Geer dat met het algemeen kiesrecht de antithese eerder te handhaven was dan het zou verzwakken.²⁷ De Geer wilde volgens hem niet dat de klassenstrijd inderdaad zou ontstaan en dat christelijke arbeiders definitief de oversteek naar de sociaal-democratie zouden maken.

Enkele jaren later kreeg De Geer een briefje van een hoofdambtenaar van Binnenlandse Zaken.²⁸ Namens premier Cort van der Linden vroeg hij de precieze datum van De Geers rede in 1908, zodat hij die in de Handelingen kon terugvinden. Cort van der Linden wilde het stuk van De Geer gebruiken voor de memorie van toelichting op de kiesrechtherziening.

Lintjeskwestie

Bind juni 1909 brak een politiek schandaal los dat in Nederland zijn weerga niet kende.²⁹ Het Volk publiceerde vlak na de verkiezingen een interview met een Haarlemse advocaat, Pieter Tideman, die Kuyper ervan beschuldigde dat hij als minister-president in 1903 de Amsterdamse koopman Rudolph Lehmann, een koninklijke onderscheiding had gegeven in ruil voor geld dat terecht kwam in de verkiezingskas van de ARP. Wat deze zaak, die bekend werd onder de namen 'lintjesaffaire' en 'lintjeskwestie', nog smeüiger maakte was dat een mejuffrouw van 'niet onbesproken gedrag' daarbij een bemiddelende rol had gespeeld, Mathilde Westmeijer, die ook nog eens van roomsen huize was.³⁰ Het interview was het startschot van een reeks publicaties in vooral de linkse pers over de

affaire. Het was voor de liberalen en sociaal-democraten te mooi om waar te zijn dat de man die de mond vol had van moraal en van deugdzaam leven nu zelf, naar het zich liet aanzien, zich had bezondigd aan enkele ernstige feiten, zoals corruptie.

Hoewel De Geer met de lintjesaffaire niet veel had te maken, staan we bij deze kwestie stil omdat De Geer tijdens het Kamerdebat over de vraag of er een parlementaire enquête moest komen over de kwestie, één keer het woord voerde. De Geer voegde aan het debat inhoudelijk weinig toe, maar zijn rede en zijn houding ten opzichte van het schandaal zijn veelzeggend voor zijn kijk op het politieke bedrijf.³¹ De Geer trad naar voren op de vierde en laatste dag van het debat. Eigenlijk waren de kaarten toen al geschud. En toch werd het een memorabel debat. SDAP-voorman Troelstra greep de kans om het einde van de loopbaan van Kuiper te markeren. De parlementaire verslaggever C.K. Elout van het *Algemeen Handelsblad* maakte van dat moment de volgende beschrijving: "Meent gij, zei Troelstra, dat wij zelfs nog maar nodig zouden vinden om die reus, die in zijn Achillespees is getroffen, nog te wonden? Gij weet immers even goed als wij aan deze zijde van de Kamer, mijne heren van rechts, dat de politieke carrière van dr. Kuiper ... (het werd langzaam gezegd en hier wachtte de spreker even) ... is afgelopen. Doodse stilte heerste enige ogenblikken in heel de Tweede Kamer na deze woorden. Links en rechts. En op alle tribunes. Ieder voelde blijkbaar even het geweldige en het ontroerende van die waarheid. Die juist zo huiveringwekkend waar bleek door de helle stilte, die er op volgde, het gemis aan elke tegenspraak, aan elk gebaar, aan elke ongelovige glimlach, zelfs bij de trouwste Kuiperianen. Het was een aangrijpend ogenblik. Want de dood werd daar bekendgemaakt, niet het roemvol sneuvelen, maar het trieste omkomen in een modderpoel, van een der grootste politieke figuren die Nederland ooit heeft gehad."³²

In deze geladen atmosfeer nam De Geer plaats achter het kathedraal om zijn ergernis te luchten over het feit dat het debat zo'n politiek karakter had gekregen.³³ Hij had zelf in de gaten dat het aan 'menig lid dezer Kamer enigszins belachelijk' zou voorkomen, door te stellen dat dit debat volgens hem in de 'neutrale zone' thuishoorde. Toch meende hij dit te moeten zeggen. Alle partijen liepen volgens hem even warm voor bestrijding van corruptie en voor handhaving van politieke moraliteit. En als er een voorstel zou liggen om te onderzoeken of er inderdaad sprake was van een 'aanranding van die politieke moraliteit' dan zou het politiek beginsel hier helemaal niets mee te maken moeten hebben. De Geer constateerde teleurgesteld dat het debat was uitgelopen op de 'meest verbitterde politieke strijd' die zich maar denken liet. De belangrijkste oorzaak van dit deraïlement lag volgens De Geer bij de sociaal-democratische partij. Dat was de poging van de SDAP om volgens De Geer een verband te leggen tussen de beweerde feiten van een man en het beginsel dat hij aanhing. Het was bovendien ook die partij die de rechterzijde ervan beschuldigde Kuiper te verdedigen louter en alleen om daarmee de coalitie (het kabinet-Heemskerk) te redden. "Dit is absurd", zei De Geer. "Wie mij in naam der coalitie zou vragen tegen te stemmen zou ik zeggen: Amica coalitio, magis amica Veritas." Kamerleden van de rechterzijde hadden zich volgens De Geer laten verleiden tot 'scherpe woorden', onder wie de afgevaardigden uit Waalwijk en Goes. Die laatste afgevaardigde was De Savornin Lohman! De Geer kapittelde zijn eigen fractievoorzitter en plein public in een cruciaal Kamerdebat.

Het afwijzen en het ontkennen van het politieke karakter van het debat vormde de

opstap voor zijn stelling, die later allengs een stokpaardje van De Geer werd, dat zijn stem door alles beheerst zou worden, behalve door het lidmaatschap van de politieke partij waartoe hij behoorde. Het enige wat De Geer mee wilde laten wegen was de vraag of het landsbelang een enquête over deze zaak eiste. Volgens De Geer stonden er reeds feiten vast die tezamen een ‘somberen schijn wekken tegen den beschuldigde’. Was het mogelijk om nog meer feiten boven water te krijgen? De Geer dacht van niet. Hoe bewijst je dat iemand een lintje toekende in ruil voor geld? Volgens De Geer was hier sprake van een ‘psychisch moment’ en dat zul je nooit bloot kunnen leggen, met welk onderzoek dan ook. Hij stemde daarom tegen het voorstel van Troelstra voor een enquête naar het decoratiebeleid van het kabinet-Kuyper.

Lid van Gedeputeerde Staten

Op verschillende momenten, ook voor de oorlog, schreef De Geer dat één politieke baan in zijn leven hem echt bevrediging had geschonken. Dat was het college van Provinciale Staten en het daaruit gekozen college van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland. Volgens De Geer liggen deze functies aan de ‘zelfkant van de politiek’.³⁴ Van het vervullen van een actieve rol in het staatkundige leven is daar minder dan elders sprake. “Gedeputeerde Staten hebben een belangrijke bestuursstaak, maar een die de algemene politiek weinig raakt, terwijl ook de beslotenheid der vergaderingen niet tot politieke dwaaltochten op politiek terrein uitlokt.”

De Geer haalde regelmatig het interview aan met *Het Vaderland* in 1928 – hij was toen premier – waarin hij zei dat het werk in Gs hem zo aangenaam was geweest. Men werkte zo zakelijk en objectief, niet voor de tribune. In Gs kon je volgens De Geer overtuigen en overtuigd worden. De Geer haastte zich altijd om daarbij aan te tekenen dat hij geen ‘politicophoob’ was, het gevreesde scheldwoord dat Kuyper gebruikte voor orthodoxen die weigerden om hun geloofsovertuiging om te zetten in politieke daden. Ook wilde hij niet neerzien op mensen die zich met ambitie op een actieve politieke loopbaan stortten. Vanaf zijn jongste jaren waren staatslieden, van zijn eigen richting maar ook die van andere, juist zijn ‘hero’s’. “Ik had steeds de besten op het oog en stelde aan een politiek mandaat eisen welke aan hun kwaliteiten ontleend waren. Vandaar waarschijnlijk dat ik ondanks al mijn liefde voor de politiek getwijfeld heb of ik daar nuttig werkzaam zou kunnen zijn. Tenzij dan op het tweede plan. Als een schildknaap die tot groot werk geroepen was. Gemis aan zelfvertrouwen? Misschien.”³⁵

In de vergadering van 22 juli 1908 verkozen de Provinciale Staten De Geer met 70 stemmen voor en een stem blanco tot lid van Gedeputeerde Staten.³⁶ De liberalen stelden geen tegenkandidaat. Zij accepteerden de nieuwe situatie die was ontstaan na de kieswet van Van Houten. Voor die tijd bezorgde het censuskiesrecht de liberalen in Zuid-Holland een overwicht. Na 1896 kregen de rechtse partijen in de staten van Zuid-Holland een duidelijke meerderheid, wat meer in overeenstemming was met de wens van de gehele bevolking.³⁷ Volgens Harm van Riel was dit geen stemming tussen links en rechts. Volgens hem had De Geer het algemene vertrouwen gewonnen door zijn ‘prudent manoeuvreren’ in een zaak rond een grenswijziging in de buurt van Delft.³⁸ In een ruzie tussen

de gemeente Delft en de inmiddels opgeheven gemeenten Hof van Delft en Vrijenban over de loop van de grens trad het Statenlid De Geer doortastend op. “De Geer nam op een moment de teugels in handen en bracht de kar in het spoor terug. Het rapport van de commissie (...) resumeert de zaak op voortreffelijke wijze. De heer De Geer was rapporteur!”³⁹

De woorden die De Geer sprak bij de aanvaarding van zijn benoeming in februari 1908 waren lange tijd zijn enige in de vergadering van Provinciale Staten. Zijn eerstvolgende bijdrage was op 19 december 1911. Een periode van bijna vier jaar verstreek zonder dat hij een woord had gezegd. Hij verdedigde toen het voorstel om subsidie te verlenen aan de veerdienst Willemsdorp-Moerdijk.⁴⁰ Dit geeft aan hoe weinig politiek inhoudelijk de functie van De Geer was. Er valt over zijn functioneren dan ook weinig te melden.

Sociaal-democraat Spiekman, die De Geer al kende uit de Rotterdamse raad, vroeg in 1913 eens of de provincie een subsidie-uitkering aan de Hollandse Electriche Spoorweg-Maatschappij kon koppelen aan voorwaarden voor vrijheid van werknemers om lid te zijn van een vakbeweging. De Geer antwoordde dat de provincie staatsrechtelijk gezien geen middelen had om zoiets af te dwingen. Van Riel vond het antwoord prachtig. “Daarenboven was de gedeputeerde De Geer een erudiete man van grote intelligentie, die op zijn beurt iedere zwakke plek in het betoog terstond onderkende en van zijn inzichten een gepast gebruik wist te maken, zonder daarbij ooit aan de hoffelijkheid tekort te doen.”⁴¹

Van Riel, die van 1954 tot 1970 ook gedeputeerde financiën van Zuid-Holland was, had van De Geer een hoge pet op. Zijn studie van de provincie loopt tot en met het jaar 1914. Over die laatste jaren stelde hij dat het college van Gs, zeker wanneer zowel gedeputeerde Limburg (later in zijn leven Kamerlid) als De Geer zitting hadden, ‘de leden ver de baas was’.⁴²

Ook in de jaren daarna trad De Geer maar zelden op in Provinciale Staten. In 1916 herkozen de Staten hem als bestuurder. Drie jaar later waren er verkiezingen, niet meer op basis van een beperkt kiesrecht in een districtenstelsel, maar op basis van algemeen kiesrecht naar evenredige vertegenwoordiging. De Geer kwam wederom in Gs terecht. Hij voerde nog slechts één keer het woord, over de aanleg van verkeerswegen in de Alblasserwaard. Op 22 maart 1920 liet De Geer aan de commissaris van de Koningin weten dat hij ontslag nam als lid van Gs. De Geer had een benoeming als burgemeester van Arnhem geaccepteerd.

Adres kiesrecht aan de koningin

Op de derde dinsdag van september 1911 zag Den Haag zwart van de sociaal-democraten die pleitten voor invoering van het algemeen kiesrecht. Zo’n 20.000 zanglustige demonstranten trokken die dag door de stad, pakweg 600 vaandels van vakverenigingen en socialistische verenigingen met zich mee torsend. De SDAP wilde het door ruim 317.500 mensen ondertekende volkspetitionnement overhandigen aan minister-president Heemskerk. Die voelde daar niets voor en liet de ontvangst van de met handtekeningen geladen open rijtuigen over aan de portier van het ministerie.⁴³ Daarnaast besloot koningin Wilhelmina die dag niet de troonrede uit te spreken.⁴⁴ Beide zaken wekten bij

Troelstra irritatie. Op de eerste vergaderdag van de Tweede Kamer na deze Rode Dinsdag diende de sociaal-democraat het verzoek in om de niet uitgesproken openingsrede te beantwoorden met een zogeheten Adres van Antwoord aan de koningin. Het was jarenlang gebruik dat oppositiepartijen een antwoord formuleerden op de door de koningin uitgesproken troonrede. Om tijd te winnen was men daar vanaf 1906 mee gestopt. En Troelstra vond dat er dusdanige bijzondere omstandigheden waren dat het oude gebruik opnieuw moest worden ingevoerd.

De rechterzijde van de Kamer verzette zich hiertegen. Lohman, die ondanks zijn hoge leeftijd over een uitstekend geheugen beschikte, tekende tegen het adres protest aan. Hij bracht naar voren dat een dergelijk adres in het verleden nooit werd aangeboden als het staatshoofd niet ook zelf de troonrede had uitgesproken. De confessionele partijen weigerden vervolgens het voorstel in behandeling te nemen. Men wilde het zelfs niet 'doen drukken en ronddelen'.⁴⁵ Het was volgens Troelstra een voorwendsel van Lohman 'in wien de reactionaire leeuw brullend was ontwaakt'.⁴⁶ Na veel geharrewar, waarbij de sociaal-democraten zelfs besloten tot het plegen van obstructie, kwam er toch een Kamerdebat.⁴⁷ In dat debat speelde De Geer, weliswaar op de achtergrond, een opmerkelijke rol. Troelstra, Goeman Borgesius (Liberale Unie) en Limburg (VDB) brachten allen in hun rede de woorden in herinnering die De Geer uitsprak tijdens de algemene politieke beschouwingen van 1908. Het had even geduurd voordat men beseftte dat De Geer toen iets belangwekkends had gezegd. De Geer was nog steeds het enige confessionele Kamerlid dat streefde naar de oplossing van het kiesrechtvraagstuk. Zij roemden zijn moed om uit de rangen van de rechtse coalities te treden in de vergeefse hoop anderen daar ook toe te bewegen.

Voor het einde van het debat nam De Geer zelf het woord. Hij liet de Kamer weten dat hij niet van mening was veranderd. De stelling van de rechtse partijen dat het land met het algemeen kiesrecht op een revolutionair spoor terecht zou komen verwierp hij. Goeman Borgesius diende een motie in, waarin hij uitsprak dat invoering van algemeen kiesrecht wenselijk was en dat zo snel mogelijk een grondwetsherziening aanhangig gemaakt moest worden om die nog voor de verkiezingen van 1913 in eerste lezing goed te keuren. De Geer drong er met succes bij Borgesius op aan om zijn motie in twee delen te knippen. Want hij wilde graag bij het eerste deel, invoering algemeen kiesrecht, voor stemmen. Met het tweede deel was hij het niet eens. Het kabinet-Heemskerk had net een staatscommissie in het leven geroepen om de grondwetsherziening voor te bereiden, een commissie met alle zwaargewichten uit de Tweede Kamer daarin. Om die op te zadelen met een Kameruitspraak vond De Geer niet juist. Toen na De Geer ook Troelstra pleitte voor het in tweeën hakken van de motie stemde indiener Goeman Borgesius daarmee in. Het eerste deel van de motie werd met 42 tegen 37 verworpen. Ook het tweede deel haalde geen meerderheid.⁴⁸

Na afloop werd De Geer door zijn collega's uit de rechtse fracties hard aangepakt vanwege zijn interventies rond de motie van Borgesius en zijn stemgedrag. Vooral Kuyper sprak met hem een hartig woordje, hoewel de details daarover helaas niet bekend zijn. Over de bejegening door zijn collega's was De Geer 'ontsticht'. Dat weten we uit een brief die hij een dag na het debat naar Lohman stuurde.⁴⁹ Hij beklagde zich over het 'hoogst onaangename' werk in de Kamer. Hij achtte het een 'onwaarheid' om tegen algemeen

kiesrecht te stemmen, terwijl hij een andere mening was toegedaan. De Geer voelde zich in een 'verradersrol' gedreven terwijl hij slechts zijn geweten volgde. Hij vond het 'onzinnig' dat de ARP streed tegen algemeen mannenkiesrecht terwijl zij dit zelf wel wilde. "Het is een van die staaltjes van het scheppen van kunstmatige antitheses waarin dr. Kuiper zo sterk is. Kuiper heeft op zeer boze wijze mij erover aangesproken."⁵⁰ De Geer hemelde zijn werk in Gedeputeerde Staten op. Daar kon je stemmen 'naar eigen overtuiging, zonder vrees voor niet-bedoelde gevolgen, zonder eisen van tactiek en politiek, zonder verwijten te horen dat men zich vangen laat en door listige tegenstanders listig opgezette valletjes'. Hij besloot door te stellen dat hij het Kamerleven zeer ondermijnend vond. "Ik trek mij de dingen (...) zeer aan en lig daar 's nachts over te denken." De Geer meldde dat hij overwoog om na 1913, als zijn Kamerperiode erop zat, zich te beperken tot de werkzaamheden in Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland.

De oude leider trok zich niets aan van De Geers zelfbeklag.⁵¹ Hij begreep die kritiek van Kuiper natuurlijk wel. Wel was Lohman uitgevaren over een losse opmerking van De Geer dat Lohman kon overwegen om erevoorzitter van de fractie te worden. De Geer moest alle zeilen bijzetten om uit te leggen dat dat allemaal scherts was. "Het is een ramp voor onze fractie en voor de publieke zaak als u zou aftreden. Ik hoop dat u dit niet zult doen." De volgende dag koos Lohman weer de aanval, deze keer over De Geers stem voor de motie van Borgesius.⁵² Lohman voelde zich als leider op dat dramatische moment met het adres van Troelstra, op zo'n belangrijk onderwerp, in zijn hemd staan. Lohman: "Vooral die kwesties (waarin) het leiderschap zich behoort te doen gelden". Daar moest De Geer een draai aan geven. Hij stelde dat het kiesrecht niet tot de beginnellen van de CHU hoorde. "Pas bij beginselverschillen zijn er problemen." Daar was volgens De Geer nog niets van gebleken. En als dat 'scheen' dan moet dat een misverstand zijn geweest. Lohman bleef, zo schreef hij nog maar eens, voor hem de leider. De Geer was zijn inzinking weer te boven.

Sociale wetgeving

In 1906 schreef vrijzinnig-democraat Limburg in *De Gids* dat hij langzaam maar zeker een nieuwe partij-indeling zag opdoemen die de oplossing van de sociale- en kiesrechtvraagstukken mogelijk ging maken.⁵³ Hij zag daarbij een conservatieve samenwerking tussen De Savornin Lohman en de oud-liberalen. Antirevolutionaire Kamerleden, zoals Talma en Van Vliet (Rode Piet) en leden van vakvereniging Patrimonium, zouden zich niet meer thuisvoelen naast een conservatieve partijgenoot als Van Dedem. Na zijn pleidooi voor algemeen kiesrecht stond ook De Geer in het rijtje mannen dat het Nederlandse systeem uit de beklemming van de antithese kon losrukken.⁵⁴

De verkiezingen van 1909 pakten echter anders uit dan vrijzinnigen en sociaal-democraten hadden gehoopt. De uitslag spotte met de gedachte dat er een einde kon komen aan de antithese. De rechtse partijen groeiden en haalden een stevige meerderheid van zestig zetels in de Tweede Kamer. De Geer werd in het district Schiedam moeiteloos herkozen.

Door de gunstige stembusuitslag kon het kabinet-Heemskerk rekenen op een flink

mandaat om wetgeving door de Tweede Kamer te loodsen. De Friese dominee Talma kwam op het ministerie van landbouw, nijverheid en handel terecht, waaronder sociale zaken viel. Deze sociaal voelende Fries versloeg in 1901 Pieter Jelles Troelstra in het district Tietjerksteradeel. Talma's missie was om de sociale wetgeving in Nederland een forse stap voorwaarts te laten maken. Behalve op de oud-liberalen stootte Talma ook op tegenkanting van de behoudende elementen uit zijn eigen Antirevolutionaire Partij en van rooms-katholieke Kamerleden. Misschien kwam het meeste verzet wel van de kant van Lohman, want die dacht er niet zoveel anders over dan de economisch conservatieve liberaal De Beaufort.

Dat lag anders bij De Geer. In tegenstelling tot Lohman stemde hij in 1911 voor de arbeidersziekteverzekering.⁵⁵ Hij stemde ook voor de Arbeidswet die voorzag in een verbod voor arbeid voor kinderen jonger dan 13 jaar en een verbod voor jongeren en vrouwen om langer dan tien uur per dag en 58 uur per week en 's nachts te werken in fabrieken of werkplaatsen. De Geer steunde zelfs als enig rechts Kamerlid het amendement dat sociaal-democraat Schaper indiende om arbeid voor kinderen jonger dan 14 jaar te verbieden plus de leerplicht uit te breiden naar die leeftijd.⁵⁶

De Geer speelde een aanzienlijke rol bij de behandeling van de zogeheten Bakkerswet, waarbij de arbeid van bakkers, zowel de knechten als de eigenaren, in de nacht en op zondag werd verboden. Het eerste ontwerp hiervoor stuurde Talma al in 1909 naar de Tweede Kamer, maar de wet had heel wat voeten in de aarde. Alleen al van de twaalf CHU-Kamerleden waren er vijf die iets wilden zeggen. Hoewel iedereen vond dat er wat moest gebeuren aan de erbarmelijke situatie dat bakkers door de extreme werktijden soms hun gezin nauwelijks zagen, schrokken velen terug voor de wettelijke consequenties. Met name het verbod aan kleine zelfstandige bakkers om 's nachts te werken stuitte velen tegen de borst, omdat men dit een inbreuk vond op de vrijheid in eigen huis.

De Geer was net als minister Talma een warm voorstander van het afschaffen van de nachtarbeid voor bakkers. Maar hij wilde een uitzondering maken voor het grootbedrijf dat in ploegendienst werkte. "Bij een fabriek als die van de heer Verkade in Zaandam waar een drieploegendienst bestaat en de werklieden een van de drie weken 's nachts dienst hebben, terwijl ook overigens zeer goede arbeidstoestanden bestaan, zou toch niemand het in zijn hoofd halen den wetgever te doen ingrijpen en deze fabriek te desorganiseren."⁵⁷ In het grootbedrijf vond hij de arbeidsomstandigheden naar verhouding het gunstigst. De ontwikkeling van dat type bedrijf lag 'in de lijn van de tijd'. De Geer vond de Bakkerswet ondanks alle goede bedoelingen in de uitwerking een anti-sociale wet.⁵⁸

De Geer kon Talma echter niet overtuigen. Het was een van de weinige keren dat De Geer zich tegen een wet van Talma keerde. In zijn stemverklaring, waarin hij ook toegaf in een moeilijk parket te verkeren, legde hij uit dat hij net als de sociaal-democraat Wibaut ervan overtuigd was dat wat de wetgever ook verzint om de arbeider langs wettelijke weg te beschermen, 'de meest spontane, gezonde en daarmee de meest duurzame verbetering van de arbeidsomstandigheden is gelegen in de verheffing van het industriële milieu zelf waarin de arbeider werkt'. Volgens De Geer waren de stilstaande wateren op nijverheidsgebied tevens de haarden van slechte arbeidsomstandigheden. Met deze wet van Talma was er geen sprake van verheffing van het peil van de industrie.⁵⁹ Vrij on-

verwacht haalde de Bakkerswet geen meerderheid in de Tweede Kamer. Minister Talma was over deze afwijzing, na jaren van grote inspanning in de Kamer, zeer verbitterd, 'alsof hij een kind verloren had'.⁶⁰

Begin 1913 diende de katholieke Aalberse een fel omstreden amendement in bij het wetsontwerp van de Ziektewet. Hij wilde een verzekerde geen recht op ziekengeld geven indien het verzuim was veroorzaakt door onzedelijk gedrag. Aalberse vond dat een ongehuwde vrouw die zwanger werd geen aanspraak mocht maken op een uitkering. Minister Talma vond dat dit te ver ging. Een 'gevallen' vrouw wilde hij niet alleen laten. Aalberse meende dat Talma daarmee de bevalling van een gehuwde vrouw op een lijn stelde met die van een ongehuwde vrouw. Dit achtte het katholieke Kamerlid 'verderfelijk voor het zedelijkheidsbegrip' en de rechtsovertuiging van het volk. Dat een ongehuwde moeder steun kreeg was een kwestie van naastenliefde, maar om haar een rechtsaanspraak te geven, dat kon niet. Links was tegen het amendement en ook bijna alle CHU-Kamerleden. Een minderheid – alle katholieken, enkele ARP'ers én De Geer – stemde voor.⁶¹ Ongehuwde moeders bleven verzekerd van financiële steun.

Het is onduidelijk waarom De Geer in dit geval de kant koos van Aalberse. Hij nam niet deel aan het debat. Zijn keuze is echter opmerkelijk omdat hij in de jaren daarvoor de neiging had de positie van de vrouw te verdedigen.⁶² Een jaar later was er een soortgelijk geval waarbij het ging om de vraag of een vrouw deel mocht uitmaken van een zogeheten schattingscommissie, een functie bij de belastingen. De Geer nam in dit geval wel het woord. "(...) er is geen enkele reden om een vrouw, die voor het lidmaatschap van een schattingscommissie bijzondere geschiktheid mocht hebben, daarvan uit te sluiten."⁶³

Voorzitter tariefcommissie

In 1911 diende de katholieke minister Kolkman een tariefwet in die per jaar tien miljoen gulden moest opbrengen.⁶⁴ De wet diende twee doelen. De belangrijkste reden, hoewel Kolkman dat niet wilde toegeven, was dat er geen andere manieren meer waren om het tekort op de begroting te dichten. Bovendien waren de laatste halve eeuw in het buitenland de invoerrechten op Nederlandse goederen flink verhoogd. De ministers wilden niets liever dan de vrijhandel omarmen, maar als het buitenland niet meewerkte dan hield het op.

Behalve in de Tweede Kamer ontstond hiertegen ook in de samenleving grote weerstand. Er kwam meteen een anti-Tariefwet-comité dat net als de al bestaande lobbyvereniging 'Het Vrije Ruilverkeer' met brochures, folders en posters de publieke opinie probeerde te beïnvloeden. Alle Kamers van Koophandel stuurden protestbrieven naar de Kamer. Zoals vaker in dit soort situaties zette de regering een commissie van Kamerleden aan het werk om een compromis te zoeken dat kon rekenen op een betrouwbare meerderheid. Deze commissie van voorbereiding bestond uit zeven leden. Zij kozen De Geer tot hun voorzitter.

Met het oog op de grote maatschappelijke commotie over deze wet besloot de com-

missie om 'hearings' te houden. Behalve het indienen van een schriftelijke reactie mochten belangstellenden hun stuk in Den Haag komen toelichten. Volgens De Geer lieten maar weinigen deze kans voorbijgaan.⁶⁵ Met deze verhoren gingen vele dagen 'heen' en het resulteerde in een verslag dat uiteindelijk, met alle bijlagen, 300 pagina's telde, een voor die tijd ongekeerde omvang.

Naast De Geer zaten in de commissie drie mensen van links en drie van rechts. De rooms-katholieken vaardigden Van Vuuren en Koolen af die op dat moment nog aan het begin van hun politieke carrière stonden.⁶⁶ Het derde rechtse lid was de onbekende Middelberg van de AR, die slechts vier jaar Kamerlid zou blijven. Dat stak mager af bij de kanonnen die de linkse partijen op deze kwestie zetten. Zo nam voor de Vrij-liberalen de oude De Beaufort plaats in de commissie, die op dat moment al 34 jaar in het parlement zat, en een van de felste tegenstanders van protectionisme was. Eveneens een gekend voorvechter van vrijhandel was Treub. Hij was nog niet zo lang lid van de Kamer, maar was hoogleraar economie en sprak met groot gezag over economische aangelegenheden. De Liberale Unie vaardigde Hubrecht af, een internationaal ondernemer, lid van de Kamer van Koophandel en zeer gekant tegen de tariefwet.

De scheve verhouding tussen links en rechts in de personele bezetting is terug te vinden in het verslag.⁶⁷ De argumenten van de linkse partijen leken zwaarder te wegen. Ook de sociaal-democraten waren tegen de tariefwet. Zij wezen erop dat een hoger invoertarief de producten van vele levensmiddelen duurder zou maken. Dit soort verhogingen, net als die van de BTW veel later, komen bij gezinnen met een smalle beurs relatief harder aan, vooral omdat het loon niet omhoog zal gaan. Uiteindelijk pakte de commissie de redactie van het wetsontwerp flink aan. Men stelde voor de hogere rechten op meel, een van heetste hangijzers omdat dit de prijs van brood direct zou verhogen, te schrappen. Zelfs rechtse partijen vonden dit moeilijk te verdedigen.

Uit het verslag wordt niet duidelijk welke rol De Geer in deze commissie speelde. Zijn zevende stem zal soms doorslaggevend zijn geweest met het oog op de stemverhouding van drie tegen drie. De Geer was bepaald geen voorstander van protectiemaatregelen. In de Rotterdamse gemeenteraad kreeg hij ooit een aanvaring met een wethouder die materieel wilde kopen van een Rotterdams bedrijf, dat echter duurder was dan dat uit het buitenland. De Geer vond dit ontoelaatbaar.⁶⁸ In latere jaren, de tariefwet van Kolkman was al van de agenda verdwenen, liet hij Lohman in een brief weten dat hij zich groen en geel ergerde aan de pro-protectie publicaties van partijgenoot Slotemaker de Bruïne in *De Nederlander*.⁶⁹ In rooms-katholieke kringen stond De Geer bekend als een liberaal.⁷⁰ Bij de formatie van 1918 was dat voor formateur Nolens reden om De Geer niet in aanmerking te laten komen voor de functie van premier, zoals Lohman had gewild. "Nolens vond De Geer niet constant genoeg, te variabel; hij keek evenals Lohman teveel naar de liberalen." Zijn antiprotectiestandpunt was zelfs bij koningin Wilhelmina bekend. Toen zij na de verkiezingen van 1922 met Ruijs de Beerenbrouck besprak welke ministers konden blijven en welke konden vertrekken, zei ze: "De Geer was goed, maar zou wat minder liberaal in zijn opvattingen moeten zijn. Tijdelijke bescherming van de industrie was nodig." Enkele maanden daarvoor waren in het kabinet plannen besproken over verhoging van invoerrechten en daartegen had De Geer zich verzet.⁷¹

De Geer was zich waarschijnlijk bewust van zijn taak als voorzitter van de commis-

sie en stelde zich bemiddelend op. Het stuk zag op 24 juli 1912 het licht, ruim voor de verkiezingen van 1913. Maar van een behandeling in de Tweede Kamer zou het niet meer komen. Volgens De Geer was de oorzaak ‘breedsprakigheid’ van de kant van de Tweede Kamer die het liever over de verkiezingen wilde tillen. Het bleef daardoor in de woorden van De Geer bij “Veel gekakel op den stok, maar geen eitje in het hok”.⁷²

Ondervoorzitter Tweede kamer

Aan het begin van de twintigste eeuw droeg de Tweede Kamer bij elke Prinsjesdag de voorzitter en zijn vervangers ter benoeming aan de Koning voor. Op 17 september 1912 belandde Dirk de Geer bij die verkiezing op de tweede plaats, achter de katholieke Van Nispen tot Sevenaer. Van Nispen kreeg 50 stemmen, De Geer twee minder. Van Nispen worstelde met zijn gezondheid en hij sprak met De Geer af dat hij tijdens de wintermaanden de avondvergaderingen zou voorzitten. De Geer meende dat er destijds avondvergaderingen waren die een ‘eigenaardige spanning’ hadden.⁷³ “Er zat in die dagen een soort obstructie in de lucht, niet formeel aangekondigd, maar praktisch gevoerd, en het best in haar schadelijke werking te beperken door lang voortgezette avondvergaderingen.”⁷⁴ Die verkiezing tot ondervoorzitter kostte hem die winter ‘vele vermoeiende avondvergaderingen’.⁷⁵

Het was vooral de sociaal-democraat Duijs die zich in zijn redevoeringen niet liet beperken. Hij hield in 1913 een rede van negen uur, die begon in de ochtend en ging door tot in de avond. Het werd de langste parlementaire redevoering ooit. Duijs probeerde hiermee de afhandeling van de tariefwet te voorkomen. Toenmalig premier Heemskerk kwam in de loop van de avond een kijkje nemen in de Tweede Kamer. De Geer: “Hij staarde enige ogenblikken den spreker aan met een mengeling van verbazing, spot en ergernis, zoals alleen hij dat doen kon: en wandelde daarna door een tegenoverliggende deur de zaal uit. De Kamer lachte. De heer Duijs declameerde: ‘Ships that pass in the night’.”⁷⁶

De Geer had het moeilijk met deze obstructie die in de Verenigde Staten bekend staat als filibuster. De rechtse partijen ergerden zich aan de vertragingen en zullen op De Geer druk hebben uitgeoefend om die tactieken te dwarsbomen. Bovendien is het de taak van de Kamervoorzitter om de normale voortgang van de vergadering te bewaken. Het parool bij de rechterzijde was volgens De Geer om ook ’s avonds zoveel mogelijk aanwezig te zijn, terwijl die vergaderingen normaal gesproken matig zijn bezet. Zelfs Lohman, die toen al 75 jaar was, bleef in die uren zitten. En als hij rond middernacht naar huis wandelde werd hij op korte afstand gevolgd door het jongere CHU-Kamerlid Frank van Lennep om als het nodig was hem te kunnen assisteren.⁷⁷

Op verschillende momenten kwam De Geer echt in de problemen, zoals op de avond van 12 november 1912.⁷⁸ Midden in zijn rede over de verzekering van arbeiders tegen de gevolgen van invaliditeit en ouderdom vroeg Duijs om de volgende ochtend zijn verhaal af te mogen maken. De Geer weigerde. Na enig heen en weer praten herhaalde Duijs zijn verzoek. Waarop De Geer besloot het voorstel ter stemming te brengen. Toen stapte Lohman uit de coulissen om dit besluit aan te vechten. Volgens hem kan een Kamerlid alleen een voorstel in stemming laten brengen op het moment dat hij zijn rede heeft be-

eindigd, eerder niet. “Als wij aan die regel niet vasthouden zijn wij eenvoudig het slachtoffer van elke redenaar die ons wil dwingen dagenlang hetzelfde te horen.” De Geer zei dat de voorzitter het artikel in het Reglement van Orde anders uitlegde en dat hij als tijdelijk voorzitter de opvatting van voorzitter Van Nispen volgde. Lohman ontplofte. “Ik weiger om te stemmen. Ik beroep mij op het Reglement van Orde. Volgens dat reglement is het recht aan mijn zijde.” De Geer hield vast aan zijn ingenomen positie en liet de Kamer stemmen. Het voorstel werd met 43 tegen 9 stemmen verworpen. De Geer schreef later opgelucht: “Gelukkig liep het goed af: het quorum was aanwezig.”⁷⁹

Uiteindelijk zijn er in dat jaar wel vijf botsingen tussen De Geer en Duijs geweest.⁸⁰ Op 13 december werd het uitgesproken pijnlijk voor De Geer. Bij de behandeling van de begroting van minister Talma stelde hij voor om een stemming een paar dagen uit te stellen.⁸¹ Daartegen kwam Duijs in het geweer. De sociaal-democraat zei dat hij het zo druk had dat het voor hem geen doen was om op elk moment beschikbaar te zijn. De Geer trok geschrokken zijn voorstel in en kwam met een andere datum die Duijs wel paste. Daarop zei Duijs tegen De Geer: “Ik zal mij thans met uw voorstel verenigen. (...) Maar ik wil er bij voegen dat dit absoluut de laatste keer is.”

Waarom zocht Duijs de confrontatie met De Geer? Kennelijk voelde Duijs aan dat De Geer geen sterke voorzitter was. Hij zag zijn kans schoon om ‘agitatie’ te plegen, het systeem aan het wankelen te brengen. Daar staat tegenover dat ook latere voorzitters zo hun problemen hadden met het venijnige Kamerlid uit Zaandam dat in 1937 overstapte naar de Nederlandse Volkspartij en een jaar later lid werd van de NSB.

Na de jaarwisseling werd De Geer van zijn taak verlost, omdat hij niet werd herkozen. Hij was slechts één jaar vice-president van de Kamer geweest, maar had er meer dan genoeg van. De rechtse partijen trokken de conclusie dat De Geer met zijn weinig doortastende optreden voor deze functie niet uit het juiste hout was gesneden. Daarbij kwamen ook de ervaringen van de Tweede Kamer in 1910 met Kamervoorzitter graaf Van Bylandt (CHU). Ook hij was niet opgewassen tegen de obstructietactieken van de SDAP.⁸² Op Prinsjesdag 1913 behoorde De Geer niet meer bij de eerste drie kandidaten voor het voorzitterschap. De Tweede Kamer, *sadder and wiser* en ziende dat de SDAP veel groter was geworden, koos toen SDAP-leider Troelstra als vice-president. Die moest Duijs in bedwang gaan houden.

Overwerkt

Twee weken voor de verkiezingen, in juni 1913, schreef Dirk de Geer in een brief aan Lohman dat hij wilde gaan zorgen voor een stroom verkiezingsartikelen voor *De Nederlander*.⁸³ Vooral in tijden dat het in Kamer niet lekker liep had De Geer het er moeilijk mee dat hij geen journalist meer was. Op dat soort momenten had hij heimwee naar de krant. De Geer stelde aan Lohman voor om in zijn eentje de verkiezingscampagne van 1913 voor *De Nederlander* te verslaan. Daarvoor voerde hij als argument aan dat hij zo ‘tot volle kracht’ kon komen. Daarnaast zorgde zo’n soloproject voor de broodnodige ‘einhelichheid’ in het blad. Dat was volgens De Geer hogelijk gewenst, opdat ‘de kiezers geen ogenblik in verwarring komen’. Hij snakte naar eenzaamheid.

Het was onhandig van De Geer dat hij in dezelfde brief kritiek leverde, hoe terecht die ook was, op de gereformeerde Lohman die een serie was begonnen over de Hervormde Kerk. Hij waarschuwde Lohman dat hij met zoiets 'hervormden altijd tegen de haren instrijkt'. Vooral de uitspraak 'de Hervormde Kerk is troetelkind van het liberalisme' vond De Geer zo kort voor de verkiezingen niet verstandig. 'Dat wordt opgenomen als smaad' en 'liberalen zullen hiervan misbruik maken'. De reactie van Lohman is niet teruggevonden, maar uit het antwoord valt op te maken dat Lohman flink in zijn wiek was geschoten door de kritiek.⁸⁴ "Ik heb geen moment bedoeld te zeggen: u doet 't verkeerd, dus ik werk alleen mee als u zich terugtrekt." De Geer maakte meteen terugtrekkende bewegingen. "Ik schrijf dit niet om u alsnog over te halen. Ik leg mij con amore bij uw beslissing neer".

Kennelijk knapte na het posten van deze brief er iets bij De Geer. In een volgend schrijven aan Lohman, twee dagen later, meldde hij dat hij zich helemaal wilde terugtrekken als schrijver voor *De Nederlander*. Als reden gaf De Geer op dat een reactie van zijn hand op een stuk dat eerder in *De Nederlander* stond en waarover hij zich enorm had opgewonden, niet was geplaatst. "Ik acht mij thans niet in staat om goed werk te leveren aan *De Nederlander*. Ik heb er de kracht (onderstreept, mvdk) niet toe. Ik ben op dit punt uit mijn evenwicht geraakt. U zult deze weken wel zonder mij doorkomen."⁸⁵ Lohman schrok vermoedelijk wel van deze emotionele reactie van de man in wie hij toch een kandidaat zag om straks de leiding in de CHU over te nemen. Lohman antwoordde meteen. De Geer liet, eveneens per kerende post, weten dat hij zich had bedacht en toch wel stukken voor *De Nederlander* ging schrijven.⁸⁶ "Het gebeurde der laatste dagen drukte zoozeer op mij als een obsessie, dat ik alleen vrede vond in het denken en werken in andere dingen, aan *De Nederlander* denken deed mij pijn." Nu wilde De Geer zijn leermeester niet in de steek laten 'na zoveel jaren van vriendschap'. Dan volgde in de brief een deel dat Lohman moet hebben verontrust. "Mijn obsessie zal u een geesteskrankte schijnen. En ik geloof dat zij dat ook is. Er deden bij mij al meer staaltjes voor. Ik geloof dat ik dit laatste jaar mijn oude geestkracht verloren heb. Misschien wel door de vermoeiende avondzittingen tot diep in de nacht waarna ik nog uren wakker lag." Van dat geworstel als Kamervoorzitter was hij, kortom, overspannen geraakt.

Met een ander 'staaltje' bedoelde De Geer dat hij 'in een bui van oververmoeidheid' een paar weken daarvoor de leider van het Schiedamse kiesdistrict had laten weten dat hij zich niet meer verkiesbaar wilde stellen voor de Tweede Kamer. "Het bedanken is niet een voorbijgaande inval, maar een rijp besluit. Het abnormale is dat ik alles in die sfeer mij zo aantrek, dat ik hard verlang er uit te komen. Als ik mijn werkkring als gedeputeerde met die van Kamerlid vergelijk, dan schijnt mij de eerste heilig", schreef De Geer, waarbij hij Lohman op het hart drukte hier met niemand over te praten. Het waren ontboezemingen gedaan 'laat op de avond'.

Met de leider van het kiesdistrict had De Geer uiteindelijk afgesproken zich toch te kandideren en pas na de verkiezingen te bedanken. Uiteindelijk besloot De Geer om toch zijn plek in de Tweede Kamer in te nemen, toen hij in zijn district Schiedam wederom de verkiezing won. De briefkaart die De Geer een dag later, 4 juni, naar Lohman stuurde was zeer opgewekt van toon.⁸⁷ Hij had al weer twee artikelen naar de drukkerij gestuurd, meldde hij opgetogen. De zomervakantie vol met lange wandelingen op de

Veluwe, die volgde op de verkiezingen, had waarschijnlijk de zenuwen doen bedaren en rust in zijn hoofd gebracht.

Het deed hem waarschijnlijk goed om te horen dat Troelstra na de verkiezingen bij zijn allereerste bezoek aan Wilhelmina op 't Loo De Geer, samen met professor Struycken, noemde als kandidaat voor het ministerschap.⁸⁸ Ondanks alle hatelijke woorden van De Geer over de giftige werking van de klassenstrijd van de SDAP, zag Troelstra wel degelijk dat deze jonkheer progressieve ideeën had. Over het kiesrecht, maar ook over sociale kwesties, zoals bleek bij de debatten over de sociale verzekeringswetten van minister Talma, waarbij hij vaak aan de linkerkant stond.

Dat hij zijn depressie/overspannenheid te boven was, bleek tijdens de algemene beschouwingen in september 1913. Het kabinet-Cort van der Linden zat net in het zadel. De Geer trad weliswaar op als tweede woordvoerder, na Lohman, maar oogstte wederom aan de linkerkant van de Kamer bewondering. Die kwam eloquent naar voren in de analyse van de parlementair verslaggever van het *Algemeen Handelsblad*, C.K. Elout.⁸⁹ Nu verdacht de directie van het *Handelsblad* Elout wel eens van onpartijdigheid, een in die tijd onverkwikkelijke onhebbelijkheid voor een journalist. Elout herkende De Geer als een vreemde eend in de rechtse vijver: "Als nu maar genoeg anderen op rechts ook zo dachten."

Elout vond dat de rede van De Geer 'op een veel hoger peil' stond dan die van Lohman. De Geer beloofde dat hij alle voorstellen van het liberale kabinet uitsluitend naar hun eigen waarde zou beoordelen. "Dat klinkt fris en kloek. Zoals men het trouwens van deze afgevaardigde mocht verwachten." Hij maakte volgens Elout indruk door zijn gematigde opstelling op gebied van onderwijs, het terrein waar de regering definitief een einde aan de strijd moest maken met een grondwetswijziging die voorzag in vrijheid van onderwijs. "Een inderdaad kalm en verstandig advies."

De Grote Oorlog

Op vrijdag 31 juli 1914 zegde Dirk de Geer zijn vakantie af. De regering had net de mobilisatie afgekondigd en Nederland was in rep en roer. De Serviër Gavrilo Princip had een maand eerder Franz Ferdinand in Serajevo vermoord, wat later de lont in het kruitvat bleek dat het zwaar bewapende Europa was geworden. Het internationale wapengekletter greep De Geer bij de keel. Die vrijdag voelde hij zich niet in staat om te werken en ging hij wandelen op het strand van Scheveningen, waar de familie De Geer niet ver vandaan woonde. "Op het strand waar onder groot enthousiasme de Koningin voorbij rijdt."⁹⁰

Die middag nam de ministerraad het besluit de mobilisatie af te kondigen. Nadat ook de koningin de besluiten had getekend, luidden in heel Nederland de klokken om iedereen op het nieuws over de mobilisatie te attenderen. De volgende dag moest een groot aantal lichtingen zich in de kazernes melden. In dorpen en steden renden mensen naar het gemeentehuis om de mobilisatiebulletins te lezen. "Ontzettende spanning ook in ons land al die dagen", schreef De Geer. Nederland vreesde ook bij de oorlog betrokken te worden en deed er alles aan om neutraal te blijven.

De beide Kamers der Staten-Generaal kwamen maandag 3 augustus in speciale zittingen bijeen om negen militaire en economische wetsontwerpen goed te keuren. In de Tweede Kamer werd het volgens De Geer een 'hoogst ernstige bijeenkomst'. Tot dat moment had hij zich in debatten in de Tweede Kamer niet uitgelaten over de conditie van de landsverdediging. Zijn gevoelens over de oorlog zal niet veel zijn afgeweken van dat van de rest van het land. En die houding verschilde sterk met hoe de rest van Europa over het verschijnsel oorlog dacht. In Engeland zongen mensen de tophit van die dagen: *'Let the war come, here we are, here we are, here we are again.'* Maar ook in Parijs en Berlijn stapten mannen op de trein naar het front alsof zij op weg waren naar een picknick. In Nederland daarentegen waren politici en burgers van een ding bezeten: het bewaren van de neutraliteit.⁹¹

Van verschillende politici was bekend of zij voor of tegen de Duitsers waren. Van De Geer was niet duidelijk waar zijn sympathie naar uitging, hoewel zijn schoonmoeder van Duitse komaf was en hij graag naar dat land op vakantie ging. In oktober 1914 ontstond de gematigde Nederlandsche Anti-Oorlogs Raad waarbij alle liberale pacifisten zich aansloten. Het werd de grootste beweging op dit gebied met als voorzitter de vrij-liberaal Dresselhuys. De raad probeerde verschillende vredesbewegingen in zich te verenigen. De denkbeelden stoelden op de idealen van de twee Haagse Vredesconferenties van 1899 en 1907. Men stelde zijn vertrouwen in onderlinge samenwerking, wapenbeheersing en een internationale rechtsorde met het Hof van Arbitrage in het Vredespaleis als sluitstuk. In tegenstelling tot de radicale pacifisten pleitten leden van deze raad niet voor een totale afschaffing van het leger. De Geer was nooit lid van deze raad. Ook sympathiseerde hij daar niet openlijk mee. Dat is op zich opmerkelijk omdat voorstellen van deze pragmatistische raad voor de vorming van een Europese Statenbond hem als muziek in de oren moeten hebben geklonken. Dat hij zich hiervan afzijdig hield had te maken met de houding van de regering ten opzichte van de raad. Internationaal stond het kabinet onder grote druk om er zich van te distantiëren.⁹² CHU'ers namen altijd een gouvernementele houding aan, zeker in deze zo precaire zaak van oorlog en vrede. Bovendien, met anarchistische pacifistische stromingen zoals 'Geen man, geen cent', die ook in die raad waren vertegenwoordigd, had De Geer helemaal niets op.

Op het eind van 1914 noteerde De Geer in zijn dagboek dat het gevaar 'voor ons land allengs minder acuut' was geworden. Nederland slaagde erin om neutraal te blijven en dat had het voor een gering deel aan zichzelf te danken, meende hij. Voor beide kanten van de strijdende partijen waren er voldoende redenen om ons land ongemoeid te laten. Het was een wankel evenwicht, Nederland was niet in staat om iets af te dwingen. Het bevestigde De Geer in de overtuiging dat een internationaal rechtsorgaan noodzakelijk was om kleine staten in de toekomst buiten oorlogen te houden.

In het dagboek van De Geer speelde de oorlog slechts af en toe nog een rol. Zo moest de familie de vakanties in Nederland vieren en kon zij niet uitwijken naar Nassau waar de grootouders van zijn vrouw Ria woonden. Maar ook het feit dat de kolen op de bon waren, ging aan de familie De Geer niet ongemerkt voorbij. Met de paasvakantie zaten zij 'bij felle koude' in huis. Na de oorlog bracht De Geer naar voren dat zijn zenuwgestel had geleden onder de gruweldaden begaan tijdens de Eerste Wereldoorlog.⁹³

Kabinet-Cort van der Linden

Dat Troelstra en enige medestanders na de daverende stembusoverwinning in 1913 toch niet de stap durfden te zetten naar een burgerlijke regering, verdroot De Geer.⁹⁴ In 1904, hij was nog niet eens Kamerlid, schreef hij in een essay in *Onze eeuw* dat regeringsdeelname de beste manier was om radicale elementen en standpunten bij de SDAP te laten verdwijnen.⁹⁵ Met de stijging van zeven naar achttien zetels waren in 1913 de omstandigheden voor het aanvaarden van portefeuilles en regeringsverantwoordelijkheid voor die partij nog nooit zo goed. Maar Troelstra weigerde de drie posten in de regering die formateur Bos (VDB) de SDAP bood.

Op dat moment was een nieuwe formateur al bezig met de vorming van een extraparlamenteair kabinet. Cort van der Linden vormde een kabinet dat uitsluitend bestond uit vrijzinnigen. Het plaatste invoering van algemeen kiesrecht bovenaan op het program, maar omdat voor de wijziging van de grondwet tweederde meerderheid nodig was, moest ook rechts zijn medewerking verlenen. Dat kon alleen als tevens dat heikele punt van bekostiging van het bijzonder onderwijs werd aangepakt. De troonrede kondigde een staatscommissie aan die de mogelijkheden moest onderzoeken voor de subsidiëring van het bijzonder onderwijs. Cort van der Linden gaf toe dat zijn regering optrad als een 'eerlijk makelaar' tussen links en rechts.⁹⁶ Inhoudelijk was dit een kabinet naar het hart van De Geer. Hij was voorstander van beide zaken, zowel van vrijheid van onderwijs als

Gezin van Dirk de Geer. Links van hem zit Jetty en rechts Heddy, Lizzy, Ria, Lex en Eddy. Circa 1919. Nationaal Archief.

van algemeen kiesrecht. De aanvankelijke teleurstelling over de weigering van de SDAP om in de regering te stappen, sloeg om in het tegendeel.

Dit valt tussen de regels door te lezen in De Geers rede bij de algemene beschouwingen. Hij corrigeerde de regering over de benaming en de positie van het kabinet. Het was volgens De Geer, die steeds vaker Lohman als eerste spreker verving, geen extraparlamentair kabinet. Het mocht dan niet aan een partijverband zijn gebonden en ook zaten er geen Kamerleden in, maar wat gaf dat? Het kwam met een program waar een meerderheid in de Kamer voor was te vinden. Dat was het kenmerk van een gewoon kabinet, "in den hier te lande enig duldbaren, immers met den geest onzer constitutie overeenkomende zin. (...) Een kabinet dat, formeel en moreel volkomen vrij, met de uitspraak der stembus, dat wil zeggen met de gevoelens van de meerderheid van het parlement, rekening houdt, (...) acht ik den enig toelaatbaren vorm van een parlementair kabinet."⁹⁷

Al snel na de mobilisatie in 1914 rees de vraag hoe en waar de extra uitgaven van 275 miljoen gulden gevonden konden worden. De Geer had daarover vanaf het begin een duidelijke mening. Hij was een uitgesproken tegenstander van een heffing ineens via de vermogensbelasting, zoals de VDB en SDAP wilden. De Geer vond het principieel onbillijk om de rekening alleen bij mensen met een vermogen neer te leggen. Iedereen 'profiteerde' in gelijke mate van de mobilisatie en de veiligheid die ze de bevolking schonk. Hij meende dat het beter was om een lening af te sluiten die in tal van jaren kon worden afbetaald. De dekking moest komen uit opcenten van bestaande belastingen, zodat iedereen een bijdrage zou leveren. Minister Treub stond aan de kant van De Geer en dat bracht hem in botsing met zijn politieke vrienden van de VDB. Het betekende een finale breuk tussen Treub en zijn partij, want de golven gingen hoog in dat debat.

De betaling van de oorlogskosten was voor De Geer eigenlijk een kwestie waarover politici geen politiek zouden mogen bedrijven. Toen Troelstra dat toch deed, door erop te wijzen dat arme mensen jarenlang krom moesten liggen, terwijl vermogende burgers het zo zouden kunnen betalen, reageerde De Geer geprikkeld vanwege dit zogeheten 'klassenstrijdspel'.⁹⁸ "Ik dacht dat wij in onze crisistijd nu toch wel duidelijker dan ooit gezien hebben, hoezeer wij elkaar in de maatschappij nodig hebben, hoezeer de ellende van de een ook ellende voor de ander betekent (...) en hoe ongerijmd het is de grote politieke economische strijdvragen die de natie beroeren, toe te schrijven aan verschil van belang tussen volksgroepen, in plaats van aan verschil van inzicht omtrent aller belang."⁹⁹ Troelstra trok zich weinig aan van de afkeurende woorden van De Geer over het politiseren van de oorlogskosten. Bij een debat in 1918 brachten de opmerkingen van de SDAP'er De Geer tot de uitbarsting: "Ik haat de klassenstrijd met een innige haat. Wat hier uitsluitend moet en kan wegen is het algemeen belang."

Elke keer als tijdens de oorlog het vraagstuk van de oorlogskosten op de agenda stond, kwam De Geer in het geweer. Hoe langer de oorlog duurde hoe hoger de schulden werden en hoe meer oplossingen daarvoor op tafel moesten komen. Er kwam een verdedigingsheffing en vervolgens ook weer een ontheffing. Op een gegeven moment waren er nog maar een paar mensen die het allemaal konden volgen en De Geer was daar een van. Hierdoor verschoof tijdens de regeringsperiode van Cort van der Linden de belangstelling van De Geer steeds meer naar fiscale en financiële onderwerpen. Hij wierp zich in een wekenlang durend debat in 1916 op als warm voorstander van een invaliditeits- en

ouderdomsverzekering. Ook bij de oorlogswinstbelasting speelde hij een belangrijke rol. Amendementen van zijn hand werden in de meeste gevallen aangenomen. Hij vestigde zich in de oorlogsjaren definitief als een autoriteit op gebied van de overheidsfinanciën.

CHU ook voor mannenkiesrecht

In oktober 1915 diende de regering bij de Tweede Kamer de voorstellen in voor herziening van de kiesrechtbepalingen van de Grondwet. Een grote wens van De Geer ging daarmee in vervulling. De voorstellen voorzagen in algemeen kiesrecht voor mannen en passief kiesrecht voor vrouwen, maar ook wilde het kabinet de belemmeringen voor actief kiesrecht voor vrouwen uit de Grondwet wegnemen. Daarnaast koos de regering voor vervanging van het districtenstelsel door evenredige vertegenwoordiging en voor een opkomstplicht.

Aanvankelijk liep Lohman met een groot deel van de CHU-fractie niet warm voor deze voorstellen. De bezwaren zijn bekend. Te veel mensen waren niet goed toegerust, hadden te weinig kennis van zaken, maar zouden toch de gang naar de stembus mogen maken. Die houding van de CHU veranderde op 11 maart 1916, de dag dat de onderwijscommissie haar verslag naar buiten bracht. Het pleitte voor financiële gelijkstelling van de gemeentelijke uitgaven tussen het openbaar en bijzonder onderwijs. De regering nam het ongewijzigd over. Lohman en ook zijn collega's van antirevolutionairen huize realiseerden zich dat dit een historisch moment was, het einde van de schoolstrijd, waar zij jaren naar hadden uitgekeken. De oplossing van het kiesrechtvraagstuk was volgens Lohman vervolgens een 'politieke noodzakelijkheid'. Wat er op tafel lag was niet een organisch kiesrecht, het antirevolutionaire principe waar de CHU zo voor pleitte, maar een individualistisch kiesrecht. In de Tweede Kamer probeerde Lohman de stelling overeind te houden dat zijn keuzes consequent waren. Hij stemde in 1896 tegen de kieswet-Tak omdat hij dit in strijd achtte met het organisch kiesrecht. Maar nu was de tijd rijp voor algemeen kiesrecht.¹⁰⁰ Later zei Lohman dat van de beginselen van de Franse revolutie het algemeen kiesrecht de noodzakelijke consequentie was, maar dat het omgekeerde niet waar hoefde te zijn. "Het algemeen, individueel kiesrecht behoeft niet te zijn de uiting van de onware beginselen van de Franse revolutie."¹⁰¹

Snoeck Henckemans en De Visser dienden amendementen in om mensen het stemrecht te ontnemen die ofwel hun belasting niet hadden betaald ofwel van de gemeente of een instelling zoals de kerk financiële ondersteuning hadden gekregen. Deze mensen konden niet onafhankelijk hun stem uitbrengen. De Tweede Kamer verwierp de amendementen met grote meerderheid. Van de CHU-fractie stemden alleen Van Idsenga en De Geer tegen. De eerstgenoemde was tegen de hele nieuwe kieswet en zou later als enige in de Tweede Kamer tegenstemmen.¹⁰² De Geers motief stond, zoals we weten, daar haaks op.

De CHU verzette zich tegen het vrouwenkiesrecht. Zoals gezegd bood de nieuwe Grondwet vrouwen het passieve kiesrecht en liet het de invoering van het actieve kiesrecht over aan de wetgever. Lohman vond dat in verschillende opzichten te ver gaan. Van

het passieve kiesrecht vreesde hij dat de mannelijke leden van de Staten-Generaal zich zouden laten leiden door gevoelens van sympathie voor de vrouwelijke collega's. "Om de vaak onbewuste invloed die de vrouw uitoefent in verband met de zwakheid van de man tegenover de vrouw." Hij diende daarom een amendement in om het passieve kiesrecht voor vrouwen uit de voorstellen te halen. De Tweede Kamer verwierp dit amendement met 68 tegen 15 stemmen. Van de CHU stemden behalve De Geer ook Ankerman en Snoeck Henkemans tegen.¹⁰³

De al bestaande kloof over het kiesrecht tussen De Geer en zijn fractie was in de loop van 1914 verder gegroeid. De Geer trad in dat jaar toe tot de staatscommissie voor invoering van de evenredige vertegenwoordiging. Die stond onder leiding van de Leidse rechtsgeleerde Oppenheim. Deze jurist was staatsraad en had al verschillende commissies geleid, zoals die van de grondwetsherziening. We sluiten niet uit dat deze liberaal de nodige invloed heeft gehad op De Geer. In zijn dagboek in 1918 schreef De Geer dat hij 'vele interessante vergaderingen' bijwoonde van de staatscommissie.¹⁰⁴

De inkt van de nieuwe Grondwet was nog niet droog of vrijzinnig-democraat Marchant diende een initiatiefvoorstel in voor invoering van het actief vrouwenkiesrecht. Tijdens de onzekere novemberdagen van 1918, toen Nederland vreesde dat de revolutie kon overwaaien van Duitsland naar ons land, liet premier Ruijs de Beerenbrouck de bevolking weten dat de regering dit initiatief snel ter hand zou nemen. Over deze kwestie bestond in de fractie van de CHU nog steeds groot verschil van mening. De Geer hoorde bij de voorstemmers, samen met zijn nieuwe collega Bakker. Volgens hem verzette geen enkel Bijbels beginsel zich tegen het actief kiesrecht voor vrouwen. Hij achtte het een groot voordeel dat vrouwen zich gingen bemoeien met belangrijke onderwerpen als onderwijs, kinderhygiëne en drankbestrijding. Hij veegde de vloer aan met het door Lohman gebruikte argument dat vrouwen hun gezin zouden verwaarlozen omdat zij het te druk hadden met politiek. En dat de vrouw anders kon denken en oordelen over politiek dan haar man, vond Bakker een bijzaak.¹⁰⁵

Lohman liet zich door deze argumenten overtuigen en stond bij de stemming aan de kant van De Geer en Bakker. In de Tweede Kamer gaf hij ruiterlijk toe dat hij was teruggekomen op zijn eerder geuite bezwaar tegen vrouwenkiesrecht. Als reden gaf hij op dat hij niet meer verwachtte dat vrouwen zich zouden organiseren in eigen partijen.¹⁰⁶ Maar niet iedereen binnen de CHU schaarde zich achter het voorstel van Marchant. Schokking en Snoeck Henkemans stemden tegen.

Bij de behandeling van de wijziging van de kieswet vroeg De Geer één keer het woord. Dat was toen antirevolutionair Beumer, die een revolutie van vrouwen vreesde door de plotselinge verdubbeling van het electoraat, een amendement indiende dat tot gevolg had dat de nieuwe wet vertraagd ingevoerd zou worden. Volgens De Geer moest hij dat amendement maar intrekken. Je kon dan zoals Beumer tegenstander zijn van vrouwenkiesrecht, maar als eenmaal een wet was aangenomen, dan moest die volgens De Geer ook meteen worden uitgevoerd.¹⁰⁷ Het initiatiefvoorstel-Marchant werd met 64 tegen 10 stemmen aangenomen.